

8. Розпорядження Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції розвитку системи національних рахунків на період до 2010 року" № 413-р від 25 липня 2002 р. // База "Законодавство України" на сайті Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

9. Програма інтеграції України до Європейського Союзу. Схвалено Указом Президента N 1072/2000 від 14.09.2000 // База "Законодавство України" на сайті Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

10. Данилко В.К. *Методологічні засади екологічної статистики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук: спец. 08.03.01 "Статистика" / В.К. Данилко. – К., 2005. — 32 с.*

11. Кирсанова Е.В. *Совершенствование системы комплексного эколого-экономического учёта / Е.В. Кирсанова // Вісник СУМДУ. – 2008. – №1. – С. 155–162. – (Серія "Економіка").*

УДК 332.2

М.П. СТЕЦЮК
ДП "Київський інститут землеустрою"

СУЧАСНИЙ СТАН ВИКОРИСТАННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Трансформація землекористування позначилася і на сучасному використанні земельних ресурсів Київської області. Зокрема, спостерігається економічне та екологічне обґрунтування розподілу земель за цільовим використанням [1, 2, 3].

Найбільшою є питома вага земель сільськогосподарського призначення. Сільськогосподарська освоєність території області становить 64,3%, при цьому під сільськогосподарськими угіддями перебуває 59,5%, у тому числі під ріллею – 49,3, багаторічними насадженнями – 1,4, сіножатями – 4,0, пасовищами – 4,6, перелогами – 0,3%. Відмінності у горизонтальному та вертикальному розчленуванні різних районів Київської області визначили розподіл орних земель за крутістю схилів. Переважають кути похилу орних схилів до 3–94,5% від загальної площі ріллі (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл орних земель Київської області за крутістю схилів

Орних земель	Всього	У тому числі за крутістю схилів, градусів							
		<1	1–2	2–3	3–5	5–7	7–10	10–15	<15
Гектарів	1251666	927178	193750	61832	38942	17697	9391	2733	143
Відсотків	100,0	74,1	15,5	4,9	3Д	1,4	0,8	0,2	-

Надмірне розширення площі ріллі за рахунок силових земель призвело до порушення екологічно збалансованого співвідношення площ ріллі, луків, лісів та водойм, що негативно позначилося на стійкості агроландшафтів і обумовило

значну техногенну ураженість екосфери. За останні роки призупинено здійснення заходів щодо охорони земель, картографування земельних угідь, ґрунтових обстежень, визначення територій техногенного забруднення земель. Новостворені сільськогосподарські підприємства не забезпечені належними планово-картографічними матеріалами та інформацією про якісну характеристику земельних угідь і стан ґрунтів.

Через суттєве скорочення з 1991 по 2009 рік бюджетного фінансування землеохоронних і меліоративних заходів ґрунти Київської області зазнали значних негативних змін. Під дією різних природних, а здебільшого антропогенних факторів на значній площі території, перш за все не сільськогосподарських землях, спостерігається погіршення якісного стану ґрунтового покриву, зокрема через ерозію, підтоплення тощо.

Такий високий ступінь розораності, що перевищує екологічні норми, зазвичай спричиняє виникнення кризових ситуацій, пов'язаних з деградацією ґрунтів, та негативно впливає на екологічний стан агроландшафтів. Зокрема, найбільш схильні до ерозії орні землі, що обумовлено глибокими, часто необоротними перетвореннями рослинного і ґрунтового покриву в процесі сільськогосподарського виробництва.

Відповідно до Схеми ерозійного районування території України, Київщина розташована в небезпечній ерозійній зоні, області переважаючого розвитку водної ерозії і в окрузі переважаючого впливу дощового стоку [4].

Найбільш інтенсивно ерозійні процеси виражені на правобережжі Дніпра, де ними охоплено понад 30% сільськогосподарських угідь. Північна та східна частина Київської області характеризуються незначним розвитком ерозійних процесів. Тут ними охоплено до 10% сільськогосподарських угідь. На вододільних плоских ділянках ці процеси практично не розвиваються або проявляються дуже слабо. Ураженість сільськогосподарських угідь ерозією тут не перевищує 1% площі [5].

Ерозія як фактор деградації ґрунтового покриву та екологічної небезпеки оцінюється перш за все інтенсивністю змиву та об'ємами переміщення ґрунтового субстрату. Середньорічний змив ґрунту з орних земель часто становить 10–15 т/га, а під просапними культурами подекуди досягає 20–10 т/га. Найбільший середньорічний розрахунковий змив ґрунту з орних земель у Богуславському районі – 42,3 т/га, а в цілому для орних земель Київської області він становить 11,0 т/га.

Ерозійні процеси руйнують родючий горизонт ґрунтів, знижують вміст у ньому органічних речовин, азоту, фосфору, калію, мікроелементів та інших поживних речовин. Наукові дослідження свідчать, що внаслідок ерозії відбувається істотне зменшення вмісту гумусу в ґрунтах еродованих земель. Наприклад, у ґрунтах орних земель унаслідок ерозії та незбалансованого внесення і винуватину органічної речовини 1981 р. порівняно з 1882 р. він зменшився з 4,5 до 3,5% (для порівняння використано дані вмісту гумусу в ґрунтах 1882 р. В.В. Докучаєва). У цілому за рік від ерозії втрачається близько 0,7 млн. тонн гумусу.

На основі зіставлення матеріалів з еродованості ґрунтів за станом на 1960 р. матеріалами їх коригування в динаміці 1981 і 1996 років визначено темпи приросту площ еродованих ґрунтів орних земель.

За 36 років (1961–1996) площа еродованих орних ґрунтів на орних угіддях збільшилася з 113,3 до 134,6 тис. га, або на 21,3%.

З урахуванням еродованих ґрунтів інших видів сільськогосподарських угідь (пасовищ, сіножатей, багаторічних насаджень) їх загальна площа становить 173,7 тис. га, у тому числі 134,6 – орних земель, з них слабо змитих – 91,5, середньо змитих – 28,5, сильно змитих – 14,6 тис. гектарів.

Серед генетичних груп ґрунтів найбільш еродовані чорноземи, незважаючи на їх значну протиерозійну стійкість. Це пояснюється інтенсивним їх використанням та давністю сільськогосподарського освоєння (табл. 2).

Таблиця 2

Еродованість сільськогосподарських угідь Київської області в розрізі генетичних груп ґрунтів

Найменування генетичних груп ґрунтів	Загальна площа, га	Змитих ґрунтів							
		усього		у тому числі					
		га	%	слабо		середньо		сильно	
				га	%	га	%	га	%
Дерново-підзолисті	261625	4688	1,8	4062	1,6	543	0,2	83	-
Світло-сірі та сірі	109175	10750	9,8	5854	5,4	2968	2,7	1928	1,7
Темно-сірі і чорноземи опідзолені	162918	37503	23,0	23001	14,1	8422	5,2	6080	3,7
Чорноземи типові	673741	92152	13,7	60552	9,0	21215	3,2	10385	1,5
Чорноземи на пісках	1365	737	54,1	629	46,1	54	4,0	54	4,0
Разом	602824	145830	24,2	94098	15,6	33202	5,5	18530	3,1

На пасовищах ерозійні процеси розвиваються менш інтенсивно. Однак унаслідок перевантаження пасовищ худоба виїдає траву під корінь та пошкоджує дерновий покрив, що спричиняє активізацію цих процесів. Сіножаті розташовані переважно в знижених елементах рельєфу і тому еродовані найменше.

Значну небезпеку для земельних угідь становлять процеси лінійної ерозії та пов'язаного з нею яроутворення [6]. Активізація яружної ерозії обумовлена антропогенним освоєнням території, яке змінило ландшафт підвищених рівнин і загальні умови яроутворення. За даними обліку, загальна площа ярів на території Київської області сягає 5,3 тис. га, а їх кількість – 16 тисяч. Негативний вплив ярів позначається на прилеглий території площею близько 100 тис. га. Найбільш густа яружна мережа спостерігається на узбережжі Канівського водосховища. На ділянці від Києва до с. Нові Безрадичі густота яружної мережі становить 0,7 км/км², від с. Трипілля до м. Ржищева – 0,5, а на окремих ділянках – 3 км/км², щільність ярів – 12–15 шт./км² [7, 8]. Для басейну Росі характерне менше розчленування ярами, де вони відмічаються на схилах річкових долин і окремих крутосхиливих балок. Басейни Ірпеня та Унави характеризуються ще меншими значеннями густоти яружної мережі. Окремо виділяються яружно-балкові системи (Ржищівська, Росавська, Таращанські та ін.) з інтенсивністю ерозії, що перевищує нормативи у 10–20 разів [9].

Яружна ерозія у лівобережній частині майже не проявляється. Спостерігаються невеликі березові яри по крутих берегах лівобережних приток Дніпра. На Поліссі процеси яружної ерозії розвиваються головним чином на лесових "островах" та на прирічкових місцевостях моренно-зандрових і зандрових рівнин.

В останні десятиліття характер прояву ерозійних процесів суттєво змінився у зв'язку з помітно збільшеним техногенним навантаженням на довкілля. Встановлена активізація цих процесів при зрошенні, добуванні корисних копалин, неорганізованому скиданні на схили промислово-побутових стоків, різних видах будівництва, прокладанні підземних комунікацій, на бережжі дніпровських водосховищ та інших видах інженерно-господарської діяльності людини (техногенна ерозія). Ці види ерозії, порівняно слабо впливаючи на стан ґрунтового покриву в цілому, на окремих ділянках у ландшафтах, не стійких до техногенного навантаження, можуть мати негативні екологічні наслідки.

Зазначимо, що і за іншими якісними показниками (кислотність, заболоченість, перезволоженість та ін.) земельні угіддя Київської області мають сталу тенденцію до погіршення. Так, наприклад, за даними Держкомзему України, 57,3 тис. га сільськогосподарських угідь становлять кислі ґрунти, 35,9 – перезволожені і 83,7 тис. га – заболочені. Значна питома вага цих ґрунтів на орних угіддях.

Посилилися процеси деградації ґрунтового покриву, спричинені техногенним забрудненням. Найнебезпечнішим для навколишнього природного середовища є забруднення ґрунтів радіонуклідами, важкими металами, пестицидами, збудниками інфекційних хвороб та ін. Значні площі земельних угідь (83,2 тис. га) забруднені радіоізотопами (цезієм, стронцієм) внаслідок Чорнобильської катастрофи, найбільше – на Поліссі. Ці землі вилучені із сільськогосподарського використання.

Перелік еколого-економічних проблем деградації сільськогосподарських угідь Київської області є не повним, але й це вражає масштабами та характером наслідків неефективного використання основного багатства країни – землі.

Таким чином, у структурі земельного фонду Київщини значні площі займають ґрунти з незадовільними властивостями (змиті, дефльовані, перезволожені, заболочені тощо), що зумовлено антропогенними факторами і негативними природними особливостями. Це деградовані і малопродуктивні землі (малородючі ґрунти), що не завжди розглядаються як самостійні, незалежні утворення, а об'єднуються в єдине поняття. Проте категорії деградовані і малородючі ґрунти, які мають певну спільність стосовно характеристики продуктивної спроможності, слід розглядати відокремлено одна від одної.

За змістом поняття малопродуктивні землі (малородючі ґрунти) здебільшого ширше, ніж деградовані: останні, маючи на увазі їх продуктивну здатність, поглинаються першими. Деградованість ґрунтів спричинена переважно антропогенними факторами, а малородючість пов'язана як з природними властивостями, так і антропогенним впливом.

Деградація земель відзначається особливостями, зумовленими факторами процесів, що дає можливість їх поділу за переважаючими ознаками. Виділяють

механічну, фізичну, хімічну, фізико-хімічну, біологічну, гідромеліоративну деградації.

Механічна деградація проявляється у порушенні цілісності ґрунтового покриву і в основному пов'язана з водо- та вітроерозійними процесами, під впливом яких зменшується глибина гумусового шару, аж до повного знищення ґрунту й порушення ґрунтоутворювальних підстиляючих порід (дефльовані, змиті і розмиті ґрунти, виходи порід). Сюди з певною умовністю можна віднести і техногенні утворення: промислові відвали, порушені ґрунти, а також постійне винесення родючого шару ґрунту разом з урожаєм (коренеплодами, картоплею).

Фізична деградація характеризується втратою структури ґрунту, переуцільненням кореневмісного шару, що спричинене недосконалою технологією обробітку ґрунту. Наслідком є погіршення водно-фізичних властивостей: зниження фільтраційної здатності, погіршення шпаруватості аерації, утворення ущільнених прошарків.

Хімічна деградація полягає у зміні характерного для певної ґрунтової відміни якісного і кількісного складу хімічних речовин і спричиняється переважно не досить обґрунтованим внесенням мінеральних добрив, меліорантів, пестицидів, а також техногенними викидами. Хімічними забруднювачами є важкі метали, які потрапляють у ґрунт з промисловими, атмосферними викидами, залишки пестицидів і продукти їх розпаду. До хімічної деградації можна віднести й дегуміфікацію, тобто зниження вмісту гумусу через незбалансованість внесення органічних добрив і винесення їх з урожаєм.

Фізико-хімічна деградація зумовлюється змінами в реакції ґрунтового середовища (підкислення або під луження), ємності вбирання, кількісному та якісному складі вбирних основ.

Біологічна деградація діагностується через показники фітосанітарного стану ґрунту – забруднення вірусами, патогенною мікрофлорою, гельмінтами.

Радіаційне забруднення земель спостерігається головним чином на Поліссі. На цей час залишились довго живучі радіонукліди: ^{137}Cs з періодом напіврозпаду 28 років і ^{90}Sr – 300 років. Критерієм радіоактивного забруднення території є радіаційний фон, який вираховується в $\text{Кі}/\text{км}^2$.

Гідромеліоративна деградація земель меліоративного фонду (осушених і зрошуваних) проявляється у підтопленні, заболоченні, засоленні, осолонцюванні, "спрацюванні" торфового шару, озалізненні, гідрофобізації органогенних ґрунтів, переосушенні легких мінеральних ґрунтів, які розташовані в зоні впливу осушувальних систем.

До малородючих, крім деградованих, належать ґрунти, що характеризуються природними незадовільними властивостями, а у зв'язку з цим – низькою родючістю, на яких вирощений урожай не компенсує затрачених ресурсів (засолені, солонцеві, сильноглеєві, малорозвинені, скелетні, занадто легкі або, навпаки, дуже важкі за механічним складом ґрунти тощо). Свого часу ці ґрунти були безпідставно залучені до сільськогосподарського використання, у тому числі в рілля. Подальше їх землеробське використання економічно неефективне, а в екологічному відношенні подекуди навіть шкідливе.

Прямі щорічні втрати на таких ґрунтах (тобто різниця між вартістю валового продукту і затратами на його одержання) сягають у середньому 66,5 грн./га, зокрема на Поліссі – 73,2 і в Лісостепу – 94,4 грн./га [10].

Усунення зазначених негативних явищ вимагає радикальних соціально-економічних, правових і технологічних змін, нових підходів до ролі держави в розвитку агропромислового виробництва. Їх раціональне використання потребує здійснення організаційно-господарських, меліоративних, агротехнічних та агрохімічних заходів.

Література

1. Добряк Д.С. Еколого-економічні засади реформування землекористування в ринкових умовах / Д.С. Добряк, Д.І. Бабміндра. – К.: Урожай, 2006. – 336 с.
2. Добряк Д.С. Класифікація та екологобезпечне використання сільськогосподарських земель / Д.С. Добряк, О.П. Канаши, І.А. Розумний. – К.: Інститут землеустрою УААН, 2001. – 309 с.
3. Козлов Н.В. Современные причины деградации и агроэкологическое состояние пахотных земель Украины / Н.В. Козлов, Н.В. Палапа // Труды междунар. науч. конф. ["Современные проблемы охраны земель"]. – К.: СОПС Украины НАН Украины, 1997. – Ч. 1. – С. 86–88.
4. Канаши О.П. Схема ерозійного районування сільськогосподарських земель України / О.П. Канаши, С.О. Осипчук // Землевпорядкування. – 2003. – № 1. – С. 47–53.
5. Гарбуз М.Ю. Ерозія ґрунтів Київської області та заходи боротьби з нею / М.Ю. Гарбуз, Й.М. Дорош, С.О. Осипчук // Землевпорядний вісник. – 2001. – № 4. – С. 73–78.
6. Осипчук С.О. Яружна ерозія в Україні: розповсюдження та тенденція змін / С.О. Осипчук // Землевпорядкування. – 2003. – № 2. – С. 25–33.
7. Грубин Ю.Л. Современные геоморфологические процессы на территории Среднего Приднепровья / Ю.Л. Грубин, Э.Т. Палиенко. – К.: Наукова думка, 1976. – 118 с.
8. Грубин Ю.Л. балково-яружні форми правобережжя Київського Придніпров'я / Ю.Л. Грубин // Вісник Київського університету. – 1961. – № 3, вип. 1. – С. 55–60. – (Серія "Геологія та географія").
9. Стецюк М.П. Розповсюдження яружної ерозії на території Київської області та заходи боротьби з нею / М.П. Стецюк, І.М. Гураль, С.О. Осипчук // Землеустрій і кадастр. – 2004. – № 1–2. – С. 79–87.

УДК 330.837 : 338.516.4 : 001.8

С.М. РОГАЧ

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ В РОЗВИТКУ РИНКОВИХ ВІДНОСИН

Поглиблення ринкових перетворень і регулятивні перекося в реалізації пріоритетів соціально-економічного розвитку країни обумовлюють потребу подальшого проведення інституціональних змін і відповідно ґрунтового дослідження теоретичних засад формування інституціонального середовища.

Інституціоналізм – одна з поширених, плідних і авторитетних шкіл економічної теорії. Це визначається перевагами її теоретичних концепцій, методологією і насамперед своєрідністю предмета пізнання. Інституціоналізм,